

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«МОВНА ПОВЕДІНКА ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОГО
ВТОРГНЕННЯ»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Прикладна соціологія»

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:

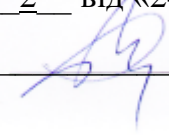
Шелудько Вікторія Олександрівна,
студентка 2 року магістратури

Наукова керівниця:

Ташченко Анна Юріївна,
к.соц.н, асистентка

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № 2 від «24» січня 2023 р.

Зав. кафедри д.соц.н., доцент Мазурик Олег Володимирович

Київ 2023

Реєстрація

4

Номер

24 січня 2023 р.

дата

підпис

Рекомендовано

до захисту

підпис наукового
керівника

А.Ю. Тащенко

ініціали, прізвище наукового керівника

**Результат
захисту**

Оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

**«Мовна поведінка жителів України під час російського вторгнення»
Шелудько Вікторія. Кваліфікаційна робота освітнього рівня – магістр, на
правах рукопису. Спеціальність – 054 «Соціологія». – Київ, 2023**

Магістерська робота присвячена дослідженню питання мовної поведінки українців під час повномасштабного вторгнення. В теоретичному розділі розглянуто визначення поняття «мовної поведінки» у соціолінгвістичному та соціологічному дискурсі, відмінність між поняттями «мовна поведінка» та «мовна ситуація». Аналізується мовна ситуація в Україні до 24 лютого 2022 року та після. Проведене якісне дослідження мовної поведінки серед жителів Києва, Чернігівської та Черкаської областей. В роботі виявлені фактори, які впливають на зміну мовної поведінки та приклади цих змін.

Ключові слова: мовна поведінка, мовна ситуація, повномасштабна війна, престижність мови

ABSTRACT

"Language behavior of Ukrainian citizens during the Russian invasion"
by Sheludko Victoria. – Qualification work of the educational level – master.
Specialty - 054 "Sociology" – Kyiv, 2023.

The master's thesis is devoted to the study of the linguistic behavior of Ukrainians during a full-scale invasion. In the theoretical chapter it is discussed the definition of "language behavior" in sociolinguistic and sociological discourse, the difference between the concepts of "language behavior" and "language situation". The article analyzes the language situation in Ukraine until February 24, 2022. A qualitative study of linguistic behavior among residents of Kyiv, Chernihiv and Cherkasy regions was conducted. The paper identifies factors that influence the change in language behavior and its examples.

Key words: language behavior, language situation, full-scale war, prestige of the language.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	10
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ У СОЦІОЛОГІЇ.....	10
1.1. Поняття мовної поведінки у соціолінгвістиці та соціології мови	10
1.2. Зв'язок понять “мовна поведінка” та “мовна ситуація”	14
Висновок до Розділу 1	17
РОЗДІЛ 2	18
МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ	18
2.1. Загальна характеристика мовної ситуації в Україні.....	18
2.2 Мовна ситуація в Україні під час повномасштабного російського вторгнення.....	22
Висновки до Розділу 2	24
РОЗДІЛ 3	25
ЕМПІРИЧНЕ АВТОРСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ.....	25
3.1. Вторинний аналіз кількісних досліджень мовної ситуації в Україні	25
3.2. Програма авторського якісного дослідження мовної поведінки в Україні під час повномасштабного російського вторгнення	28
3.3. Аналіз результатів авторського якісного дослідження мовної поведінки в Україні під час повномасштабного російського вторгнення	33
Висновки до Розділу 3	43
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

В умовах глобалізації та культурної асиміляції надзвичайно важливо зберігати національні особливості та історичну унікальність кожного народу. Оскільки мова є національним символом, відображає культуру і впорядковує свідомість, її збереження є чи не найважливішим завданням для кожного носія. Тому питання взаємодії носіїв української мови з носіями інших мов та питання мовної поведінки індивідів у двомовних ситуаціях, питання мовної (не)стабільності є такими актуальними сьогодні, під час війни. Власне, актуальними вони були завжди. Відповідними дослідженнями займалися О.Потебня, Є.Верещагіна, Ю.Жлуктенко, С.Семчинський, Л.Масенко, Л.Щерба тощо, і серед лінгвістів, мовознавців та істориків свій науковий внесок у вивчення мовної ідентичності, впливу на неї не лише індивідуальних особливостей носіїв мови, а й зовнішніх соціальних умов мають зробити і соціологи.

Українська мова протягом свого історичного розвитку закономірно зазнала значного впливу історичного розвитку країни, де вона функціонує – двомовність (білінгвізм) є найпотужнішою детермінантою мовної особистості [Соколова, Залізняк, 2018]. Термін “білінгвізм” походить від латинського “*bilingua*”, що означає “подвійна мова”. Він розкриває, що особа або група людей володіє(ють) навичками використання двох мов. Мовний білінгвізм може бути національним і особистісним. Найбільшу небезпеку у двомовній ситуації становить особливе злиття елементів двох і більше мов у суржик в розмовній мові та інших варіантах мови. Найпоширенішим проявом двомовності в Україні є одночасне використання російської та української мов, що є очікуваним, оскільки більшість дорослого населення народилася та навчалася за часів існування Радянського Союзу [Масенко, 2011, с. 232].

Дослідники підкреслюють, що вивчення мовної поведінки передбачає виявлення як психічних і правових, так і соціальних детермінант, які впливають на вибір мови. О. Михальчук, визначаючи основні параметри мовної поведінки та їх співвідношення між індивідуальними та колективними проявами, стверджує, що мовна поведінка «є не тільки мовною практикою, вона часто визначається соціальною або існує мовна ідентичність, яка проявляється через ставлення до мови, що найчастіше проявляється як національна мовна самоідентифікація та мовна орієнтація, які часто є вирішальними у виборі мови як рідної» [Михальчук, 2014: с. 35].

Нещодавній етап суспільних трансформацій в Україні характеризувався політичною нестабільністю та невизначеністю власної позиції в економічних і культурних питаннях. Прийнятий 08 серпня 2012 року Верховною Радою та підписаний Президентом України закон “Про засади державної мовної політики” ввів поняття “регіональної мови”, проте через політичні проблеми із РФ та невдоволення українців 23 лютого 2014 року був скасований. Даний закон допускав статус “іншомовних територій”, тобто універсалізацію двомовності, і така політика могла призвести до того, що українська мова втратила би свою державність та занепала. Після 24 лютого 2022 року, коли розпочалась активна фаза наступу російських агресорів на територію України, мовна ситуація змінюється кардинально.

Згідно із даними дослідження соціологічної групи “Рейтинг”, яке було спрямовано на оцінку мовного питання в Україні після повномасштабного російського вторгнення, з’ясувалося, що 48% населення України спілкується українською мовою вдома [Шосте загальнонаціональне опитування Мовне питання в Україні, Рейтинг, 2022]. Порівнюючи ці дані із даними 2017 року, можна констатувати, що мовна ситуація вже зазнала істотних змін. Наприклад, у 2017 році Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) було проведено дослідження “Мова та ідентичність в Україні”, дані якого показали, що українською у повсякденному житті спілкувалися 34% українців. Якщо ж

порівняти дані 2014 та 2022 років, то побачимо, що у 2014 році 59% українців вважали, що російська мова є важливою, бо її всі розуміють, а в 2022 році 58% опитаних взагалі не вважали російську мову важливою [Кулик, 2022].

Отже, кількісних даних стосовно мовного питання та мовної ситуації вже було отримано досить багато, і вони дають змогу відслідкувати динаміку зміни мовної ситуації під впливом різних політичних, економічних, культурних чинників тощо. Але якісних досліджень про зв'язки та фактори, що впливають на зміну мовної поведінки, недостатньо для того, аби зрозуміти наміри людей при переході на ту чи іншу мову. Тому в даній роботі ми збираємося проаналізувати можливі мотиви українців до зміни мови у мовленні під час війни, досягненню чого буде присвячене проведення авторського якісного соціологічного дослідження чинників мовної поведінки під час повномасштабного російського вторгнення.

Об'єкт дослідження – мовна поведінка.

Предмет дослідження – зміна мовної поведінки жителів України під час повномасштабного російського вторгнення.

Мета дослідження – описати деякі зразки зміни мовної поведінки і пояснити зміни мовної поведінки жителів України під час повномасштабного російського вторгнення.

Завдання дослідження:

- 1) розглянути загальну характеристику поняття «мовна поведінка» в соціолінгвістичному та соціологічному дискурсі;
- 2) з'ясувати взаємозв'язок понять «мовна поведінка» та «мовна ситуація»;
- 3) охарактеризувати мовну ситуацію в Україні з радянських часів до 2022 року;

4) описати мовну ситуацію в період повномасштабного російського вторгнення 2022 року;

5) проаналізувати наявні кількісні дослідження мовної поведінки жителів України з обґрунтуванням необхідності застосування якісних методів та опитувань онлайн;

6) визначити можливі чинники зміни мовної поведінки українців під час повномасштабного російського вторгнення ґрунтуючись на даних авторського якісного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ У СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Поняття мовної поведінки у соціолінгвістиці та соціології мови

Мовне функціонування суспільства та держави включає в себе вплив соціально-стратифікаційних чинників на мовні зміни безпосередньо в самому суспільстві. Кількість наявних мовних і політичних відносин, мотиви діяльності та поведінки суб'єктів даних відносин мають безпосередній вплив на мовну поведінку суспільства та окремих його соціальних інститутів та груп, зокрема сім'ї, особистості, етнічної спільноти, робочого колективу тощо. І роль мови у житті соціуму та її окремо взятих спільнотах є одним із ключових питань соціолінгвістики. Звісно, поняття «мовна поведінка» вивчає не тільки соціолінгвістика, а й соціологія, психологія, культурологія тощо, проте немає чіткого, однозначного, загальноприйнятого визначення даного поняття. Відповідна стаття в енциклопедії «Українська мова» розкриває визначення з точки зору соціолінгвістики: вона включає більш нові методи і напрямки дослідження, які спрямовують значну увагу на «моделювання мовної поведінки колективу, особистості» [Українська енциклопедія, 2016: с. 654].

Існує два поля досліджень мовної поведінки: мікросоціолінгвістика та макросоціолінгвістика. Дослідниця Г. Мацюк у своїй роботі «Прикладна соціолінгвістика» зазначає: «Мікросоціолінгвістика пояснює соціальну вмотивованість змін мовного спрямування та їх прояви у мовній поведінці, загальному характері самого мовлення окремого носія, саме тому у її основі лежать – вивчення вживання мови різноманітних соціальних груп з ціллю знаходження механізму варіювання мовного» [Мацюк, 2009: с. 6]. Тобто, питанням мовної поведінки займаються переважно представники саме мікросоціолінгвістики. Соціолінгвістична інтерпретація поняття «мовна поведінка» містить інтерпретацію двох понять «мова» та «мовлення». Мова - це мовний код, який приналежить мові певного етносу, а мовлення - це вже процес усного спілкування в цьому етносі [Мацюк, 2009: с.10]. Деяке

непорозуміння відносно уніфікації визначення «мовної поведінки» у вітчизняній соціолінгвістиці внесли автори підручника «Соціолінгвістика» 2007 року [Антошкіна, Красовська, Сигеда, Сухомлинов, 2007: с. 360]. Даний підручник констатує те, що у понятті «мовна поведінка» головну увагу акцентовано на односторонність самого процесу: «Ним позначаються ті особливості та властивості, якими відрізняються мовленнєві реакції та мовлення одного із учасників ситуації комунікативного спрямування – чи самого мовця (тобто адресанта), чи того, хто слухає (адресата)» [Антошкіна, Красовська, Сигеда, Сухомлинов, 2007: с. 360].

«Мовна поведінка» у соціолінгвістичному ракурсі є відмінним поняттям від психологічного і культурологічного аналогу. Проведення аналізу ситуацій, пов'язаних із мовою безпосередньо, передбачає розуміння мови як такої, що включає в себе практичну складову, тобто мовлення [Sokolova, 2018]. У вітчизняних дослідженнях із лінгвістики останнім часом визначення «мовної поведінки» більшою мірою безпосередньо та найчастіше пов'язане із самою практикою проведення вибору мовного коду, будучи у взаємодії із такими поняттями, як «мовна свідомість», «змішування кодів», «міжмовні контакти», «мовна стійкість», «перемикання кодів», «мовна лояльність», «інтерференція», «мовна ситуація», «білінгвізм», «полілінгвізм», «мовна компетенція» тощо. У своїй роботі дослідниця Н. Бікова «Типи мовної поведінки в мультилінгвальному контексті» провела опис стереотипів мовної поведінки представників різноманітних етнічних спільнот у мультилінгвальному контексті [Бікова, 2006: с. 20]. За рахунок фактичного матеріалу, який був зібраний меткими методами, як методі анкетування та включене спостереження, Н. Бікова з'ясовує вплив чинників такі як, демографічні та соціокультурні, на варіативність мовної поведінки. Також вона досліджує механізми формування та функціонування мовних кодів, які залежать від того, яка є мовна ситуація, тема для спілкування та соціальний статус [Бікова, 2006].

Н. Бікова вказує на наявність розмежувального принципу для таких понять, як “мовлення” та “мова”, “мовленнєва поведінка” та “мовна поведінка”, знаходячи динаміку розвитку стереотипів мовної поведінки у різноманітних вікових та соціальних групах. Найбільш характерними типами мовної поведінки мешканців дослідженого населеного пункту стали кодові перемикання мовленнєвого і мовного змісту. Дослідниця наголошує, що в колективах, де панує мультилінгвізм, і мовленнєва, і мовна поведінка певного індивіда обумовлена існуючими соціокультурними нормами. Головними соціальними чинниками, які мають вплив на вибір мови для проведення спілкування, виявляються сфера комунікацій, мовна компетенція певного мовця та звичаї, традиції, що є прийнятими у самій спільноті. Обраний дискурс соціолінгвістичних досліджень Н. Бікової ґрунтується на чинниках соціально-демографічного спрямування, що обумовлюють мовну поведінку представників різноманітних національностей. Досить вагому нішу соціальних чинників у дослідженні відведено безпосередньо темі міжнаціональних шлюбів у регіоні, де присутній мультилінгвізм [Бікова, 2006: с. 20].

В роботі дослідника Т. Бурди «Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму» понятійна система щодо наявної проблеми ґрунтується на “диглосії” та “двомовності” [Бурда, 2002: с. 22]. Вагомі елементи мовної поведінки, які спираються на визначення особливостей вибору мови, продуктивної та рецептивної мовної поведінки, яка залежить від місця навчання, дослідження факторів загального впливу на переключення мовних кодів, а також виокремлення соціальних складових мовної поведінки білінгвів, визначають головні параметри бачення “мовної поведінки” у контексті саме соціолінгвістичного спрямування. Проводячи аналіз мовної поведінки відповідних (російсько-українських) білінгвів та одномовців, Т. Бурда описує особливості проведення вибору мовного коду: «У випадку коли мовна поведінка монолінгва це певний вибір деякого мовного варіанта у межах однієї та тієї ж самої мови, то мовна поведінка білінгва –

насамперед вибір конкретно визначеної мови спілкування з тих, якими володіє сам білінгв» [Бурда, 2002: с. 10]. Досить вагоме місце у Т. Бурди приділяється судженню про вплив та взаємозв'язки факторів позамовного значення саме на індивідуальну мовну поведінку. На його думку, соціальні фактори, що існують в певному суспільстві, сприяють відповідному вибору мови білінгвом для подальшого спілкування, а також стимулюють або гальмують вибір моделі мовної поведінки [Бурда, 2002: с. 11].

На думку дослідниці Н. Шумарової, мовна поведінка населення є головною складовою мовної ситуації і також результатом загального розвитку, а той чи інший мовний стереотип поведінки, що є закріпленим у індивідуальній мовній свідомості, досить часто є значною перешкодою для політичних активностей [Шумарова, 2000; с. 151–152]. Водночас, як вважає дослідниця, сам процес соціалізації значною мірою поглиблює та розвиває нормативні поведінкові аспекти (у тому числі й мовні), а відповідний рівень компетенції виявляє або не виявляє готовності мовців до їх безпосереднього узгодження з їхньою мовною поведінкою [Шумарова, 2000; с.: 12]. Про мовну поведінку у двомовному суспільстві як вибір мови у певних контекстуальних та конститутивних обставинах написано у роботі Б. Ажнюка «Мовна єдність нації» на прикладі мовного середовища української діаспори у США [Ажнюк, 1999]. Дослідник розглядає соціальні та індивідуальні чинники мотивації, що скеровують самих мовців у напрямку до деякої моделі мовної поведінки. Існуючі проблеми адаптивності мовної поведінки, етнічної індиферентності у мовній поведінці, інерційної стійкості мовного коду при перемиканні у вітчизняній діаспорі виявляються тими моделями мовної поведінки, які кореспондують також із мовним середовищем на теренах нашої держави на певному рівні мовного вибору індивідом.

Соціологічний погляд на мовну поведінку для нас є ще більш важливим. Мовна поведінка як предмет зацікавлення соціологів виявляється одним із видів соціальної поведінки всіх людей. Наявні проблеми, дотичні до мовної поведінки, досить тісно пов'язані з тенденціями загального розвитку життя

суспільства. Головними мотивами та чинниками, що зумовлюють соціальну природу мовної поведінки, соціологи визначають стратифікаційні. З точки зору соціології, явище мовної поведінки ґрунтується на співробітництві, взаєморозумінні культур та людей [Tkachenko, 2014]. Проте в соціологічному дослідженні мовної поведінки головна увага буде приділена визначенню впливу наявних соціальних факторів на відповідну мовну поведінку як один із видів соціальної поведінки, а дослідження мовної поведінки в соціолінгвістичному дискурсі передбачає з'ясування зв'язку між соціальними детермінантами та мовною поведінкою, які обумовлюють вибір відповідних мов [Tkachenko, 2014]. Тобто, власне у соціології досить часто розглядають мовну поведінку у аспекті, де основною домінантою являється не мова, а поведінка як вид діяльності соціального спрямування: наприклад, представники біхевіоризму у соціології за основу спілкування ставлять не саму мову як систему знаків, а лише сигнали мовлення, за допомогою маніпулювання якими є можливість впливати на людину. Дж. Мід досліджував мову як основну частину корпоративного процесу, що забезпечує відповідне взаємне пристосування індивідів [Мід, 2000]. У напрямку феноменологічних соціологічних досліджень мовної поведінки мову визначають як засіб взаємодії між поколіннями у історичному розвитку нації, що є особливо важливим за вивчення мовної поведінки в соціумі.

1.2. Зв'язок понять “мовна поведінка” та “мовна ситуація”

Загалом із позиції соціології мовну поведінку визначають як один із видів соціальної взаємодії, що опосередкований когнітивними, комунікативними та інтеракційними зв'язками. “Мовна поведінка” у соціолінгвістиці, відповідно, розкриває ставлення до мови як до головного інструменту реалізації психічних, комунікативних, культурних потреб у відповідності до внутрішніх установок стосовно вибору мовного коду та до соціальної ситуації, вказує на взаємозв'язок між прагматичним вибором мови

та мовною ідентичністю тощо [Tkachenko, 2014]. Говорячи про детермінанти, що впливають на зміну мовної поведінки, можна виокремити рівень урбанізованості самого соціального середовища. Загальний вплив урбанізації на (етно)мовну ідентифікацію та реалізацію мовного коду у певній ситуації є однією з тем соціологічних досліджень (зокрема, опитувань), які описують важливі розбіжності у спілкування в залежності від типу населеного пункту [Шаповал, 2008: с. 28]. Також ще однією детермінантою, що значною мірою впливає на особливості мовної поведінки, є засоби масової комунікації. Однією із ознак їхньої діяльності в Україні було мовне змішування. В результаті цього у споживачів (зокрема, у підлітків) складалося враження, що вони живуть у суспільстві двомовному, де розмежування української та російської мов було хаотичним, і тому це досить часто підштовхувало їх до аналогічного змішування у процесі безпосереднього спілкування. Відповідно, дана ситуація провокувала і створення деяких стереотипів мовної поведінки, оскільки власники засобів масової комунікації мають можливість здійснювати нав'язування суспільству власної точки зору на дійсність, давати свою інтерпретацію подій, що відбуваються, і, врешті-решт, управляти мовною поведінкою учасників суспільного життя [Шульга, 2008: с. 10].

Важливим є розрізнення таких понять, як «мовна поведінка» та «мовна ситуація». Підсумовуючи вищесказане, можна зупинитися на визначенні мовної поведінки як системи кодів, що змінюється в залежності від впливу соціально-стратифікаційних, економічних, політичних, культурних факторів тощо [Михальчук, 2014]. До цієї системи кодів відносяться як вербальні, так і невербальні форми спілкування (такі як жести, тональні особливості та міміка). Мовна поведінка по-різному проявляється в різних частинах населених пунктів, у ній є важливими мовна особистість, її середовище, соціальна та професійна група, до якої вона відноситься. Також мовна поведінка має зв'язок із рольовою поведінкою: в залежності від наявних ролей мовна поведінка буде змінюватись. Тобто, явище мовної поведінки є таким явищем, яке не можна повноцінно описати, використовуючи лише числові

дані [Масенко, 2008]. А поняття «мовної ситуації», навпаки, показує статичні характеристики мовної поведінки, що притаманна тим чи іншим країнам, регіонам, населеним пунктам. Тобто, мовна ситуація є статичною особливістю конкретного населеного пункту, історичного чи географічного чи етнічного регіону, країни в цілому або інших її адміністративних одиниць, угруповання країн та будь-якої іншої території, на якій розглядається соціальне взаємовідношення та функціональна взаємодія тих чи інших мов. Л. Масенко визначає мовну ситуацію як: «сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях» [Масенко, 2004].

Для дослідження мовної ситуації, якщо на території країни говорять двома і більше мовами, потрібно визначати поширеність кожної з мов та її оціночні характеристики. Є два основних показники володіння мовою. Перший – це показник демографічної потужності, що визначається відношенням кількості людей, що розмовляють мовою, до загальної кількості населення досліджуваної території. Другий показник – це комунікативна компетенція, що визначається кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова. У країні, де конкурують дві або більше мов, комунікативна компетентність однієї з них особливо важлива для виживання мови. За цим параметром мовні ситуації поділяють на рівноважні та нерівноважні [Масенко, 2004]. Описи мовних ситуацій відображають конкретні періоди часу, в які існували мови, діалекти, жаргони, функціональні стилі та інші мовні різновиди і форми. Мовна ситуація, яка змінюється або залишається стабільною, визначається мовною політикою суспільства чи країни. М. Вахтін та Є. Головка визначають поняття мовної ситуації так: «Мовна ситуація – це сукупність форм побутування певної мови або сукупність кількох мов у соціальній та функціональній взаємодії в межах певних територій: регіонів або адміністративно-політичних утворень» [Вахтин, Головка, 2004: с.336].

Висновок до Розділу 1

Отже, говорячи про мовну поведінку в соціолінгвістичному дискурсі, її розглядають через призму “індивідуальності” та “колективності”. Індивідуальність мовної поведінки напряму пов’язана з поняттям “мовна особистість”, до неї входять чинники, які впливають на формування мовної поведінки кожної особистості впродовж усього життя. Колективність мовної поведінки пов’язана з соціальною групою, нацією, суспільством, спільнотою тощо. Колективна мовна поведінка складається із взаємодій окремих індивідів, сукупність індивідуальних взаємодій формують мовну поведінку цілих суспільств, колективів, інститутів, груп тощо. До соціальних факторів, що мають безпосередній вплив на формування мовної поведінки і якими більше цікавляться соціологи, відносять комунікативну сферу, соціальне середовище, статус спільноти та інші чинники ситуативно-стратифікаційного спрямування, в контексті якого здійснюється спілкування, відносини між комунікантами та визначення статусу індивіда, вибір мови для спілкування та мислення, рушійним засобом щодо якого є середовище комунікації. Це передбачає існування як мінімум одного або ж і кількох співрозмовників, тем(и) для обговорення, ідентифікації та усвідомлення виду ситуації, в якій проходить спілкування, тощо. Зокрема, індивіди вибирають рідну мову, щоб ідентифікувати себе із тією спільнотою, де вони живуть. Хоча вплив (соціо)психологічних та (соціо)демографічних факторів також має місце щодо мовної поведінки, соціологи звертають більше уваги на сферу комунікацій, мовну компетенцію певного мовця, звичаї та традиції, прийняті у певній спільноті, засоби масової комунікації як транслятор зразків, рівень урбанізації тощо. Також важливо розуміти різницю між такими поняттями, як «мовна поведінка» та «мовна ситуація», основною відмінністю між якими є те, що поняття “мовної ситуації” описує переважання тої чи іншої мовної поведінки кількісно та територіально.

РОЗДІЛ 2

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика мовної ситуації в Україні

Після розпаду Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності питання мовної поведінки стало однією із найактуальніших тем для досліджень, адже саме в цей період спостерігається двомовна ситуація в Україні, яка залежить від регіональної належності, віку та освіти. Очевидно, що і найвагомим фактором, який останнім часом потужно вплинув на двомовність в Україні, було власне перебування нашої країни у складі Радянського Союзу. Тому, навіть після здобуття Україною незалежності, політична влада продовжувала транслювати російську мову у засобах масової комунікації, у політичних установах, у освітніх закладах тощо. Україномовну роботу ускладнювала відсутність способів контролю за дотриманням мовного законодавства та різних санкцій за порушення закону. Наприклад, із одного боку, стаття 6 «Закону про мови в Українській РСР» вимагала від посадових осіб володіння українською та російською мовами, а в разі необхідності й іншою державною мовою в обсязі, який є необхідний для виконання службових обов'язків. Із іншого боку, було і застереження, що «незнання громадянином української чи російської мови не є підставою для відмови в прийнятті його на роботу» [Закон «Про мови в Українській РСР»]. Тільки знайшовши роботу, така особа повинна була оволодіти мовою колективу чи організації, в якій вона працює. Однак законом це конкретно не було передбачено.

Широке розповсюдження російської мови, двомовності та суржиків є сумними наслідками російського і радянського поневолення та гноблення, що досі впливає на свідомість мільйонів українців. Із здобуттям незалежності українська мова набула державності, а відтак отримала можливість розширити своє використання. Проте функція української мови за останні десятиліття суттєво не змінилася. На жаль, українська мова до 24 лютого 2022 року була

непопулярною в масовій комунікації, зокрема навіть через репресії з боку офіційної сторони власників засобів цієї комунікації. Ця тенденція загрожувала майбутньому розвитку або навіть існуванню мови, адже живе мовлення – це динамічний спосіб функціонування мови, який формує і спрямовує розвиток мови. Деформація української мовної ситуації полягала в тому, що співвідношення українців і росіян на території України не відповідає співвідношенню української та російської мов. У додаток до цього, точний кількісний розподіл населення за мовами був неясним [Масенко, 2004]. Масштабна двомовність може бути передумовою втрачання соціальної консолідації, небезпечного процесу асиміляції – як мови, так і нації. Тому вивчення мовної ситуації в Україні та в окремих регіонах продовжує з'ясовувати чинники, що впливають на формування мови.

Дослідження індивідуальної поведінки в умовах двомовності є важливим і актуальним, воно може слугувати науковою основою для вирішення проблем носіїв української мови. Велика кількість проведених соціологічних та соціолінгвістичних досліджень дають великий обсяг кількісних даних, однак і якісні дослідження існують в досить широкому діапазоні. На основі опитувань соціолінгвісти та соціологи характеризують сьогодишню ситуацію з мовою в державі як білінгвальну. Згідно із даними моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2011 році 85% всього дорослого населення держави досить вільно володіли мовою українською, а 87 % – російською мовою. 10% опитаних відповіли, що здатні писати і читати російською та українською мовами, проте мають деякі проблеми із використанням даних мов під час комунікації. Ті, хто зовсім не розуміє української мови, складала, відповідно до даних опитування Інституту соціології НАН України, 2%, і ті, хто зовсім не розуміє російської мови – теж 2% [2012, с. 21].

Однією з поширених форм мовної поведінки серед українців є суржик, тобто змішана форма української та російської мов [Sokolova, 2018]. Одні дослідники вважають суржик проблемою для українського суспільства. Деякі

українознавці відносять суржик не до мови, а до способу мовлення чи проміжної субмови, що відіграє роль перехідного етапу в асимілятивному процесі заміни української мови на російську [Hentschel, Taranenko, 2021]. Крім того, існують також деякі інші невеликі мови меншин, зокрема польська, угорська та румунська [Eberhard, 2022]. Для прикладу, С. О. Соколова, проводячи за результатами опитування аналіз мовної поведінки киян, зробила висновок, що серед тих, хто оцінював власну мовну компетенцію як досить вільне володіння і російською, і українською мовами (73,35%), незначна частка людей почувається у двох мовах однаково комфортно, а решта респондентів віддають власну перевагу лише одній із мов (26,9% – російській, 26,2% – українській); іншими словами, білінгвізм у них виявився негармонійним [Соколова, 2013, с. 45]. Враховуючи це, необхідно наголосити, що результати С. О. Соколової є сутнісно відмінними від даних Інституту соціології через сутнісно інакшу дослідницьку оптику і засвідчують, що дуже необхідні і такі дослідження, які спрямовані на визначення якісних характеристик двомовності громадян України та їхнього ставлення до білінгвізму, а також мовного питання загалом.

Останніми роками двомовними чи скоріш за все двомовними, а не одномовними, себе визнавали 47,5% громадян України [Залізник, Соколова 2018, с. 18)]. Згідно із аналізом проведених досліджень, існує певна територіальна специфіка мовної поведінки. Наприклад, західним регіонам України була більш притаманна українська мова, а у східних регіонах домінувало використання російської мови разом із українською. Тобто мовне середовище в західних регіонах можна було назвати гомогенним, а в східних – диглосним, тобто двомовним, оскільки українська мова, як уже було зазначено, більше домінувала на заході України, тоді як російська – у Криму та на сході України, включаючи Донбас. Російська мова також домінувала в багатьох адміністративно знакових містах (наприклад, в Одесі, Харкові, Києві). Крим і східна Україна історично мали великий відсоток російськомовного населення [Ажнюк, 2018]. Отримані фактичні дані

переконують нас у правильності міркувань Л. Т. Масенко щодо головних відмінностей саме між тим, як комуніканти використовують власну мову, та тим, що вони думають про власну мовну поведінку та мовну поведінку всіх інших [Масенко, 2010, с. 107]. Власне, саме у даних відмінностях необхідно здійснювати пошук пояснення, чому саме українські та іноземні експерти із мовної політики та мовної ситуації оцінюють якість мовного середовища в нашій країні по-різному: двомовність, у якій зарубіжні дослідники вбачають переважно перевагу, значна кількість вітчизняних дослідників розглядають як прояв деформації, що постала в результаті імперської дискримінаційної та мовної радянської політики і є небезпечним перехідним станом до російської одномовності. Л. Т. Масенко стверджує, що цей перехідний характер вітчизняної двомовності, який є проміжним етапом у процесі відповідного мовного зсуву, безпосередньо пов'язаний насамперед із зникненням українських одномовних середовищ (винятком є західноукраїнські області), великим кількісним переважанням носіїв мови російської у містах і витісненням територіальних говірок змішаним російсько-українським мовленням у селах [Масенко, 2010, с. 107].

Дані і висновки експертів щодо мовної ситуації дають можливість остаточно усвідомити важливість ставлення до реалій, пов'язаних із мовою, а зокрема і до білінгвізму, безпосередніх мовців. Враховуючи вищевикладене, констатуємо, що ставлення до мови набуває непересічного значення як критерій не лише для оцінювання ситуації мовної в Україні, а й для проведення її прогнозування. Однією із важливих оцінних характеристик, що ґрунтується на ставленні мовців до мови, є мовний престиж. Л. Т. Масенко в декількох дослідженнях соціолінгвістичного спрямування простежує кореляцію між вибором мови та престижності. У роботі «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» за даними результатів проведеного аналізу опитування було зроблено висновок, що саме державний статус української мови дозволяє збільшити її загальний престиж. На відповідне питання – «Чи престижно в наш час в нашій державі говорити

українською мовою?» – більше семидесяти відсотків серед усіх опитаних відповіли, що так (із них 46,9% вибрали варіант відповіді «престижно» та 26,3% – варіант «скоріше престижно»). Разом із тим залишався доволі значним і престиж російської мови [Масенко, 2008].

2.2 Мовна ситуація в Україні під час повномасштабного російського вторгнення

Геноцид проти українців та їхньої ідентичності під гаслом «денацифікації» розпочався, коли 24 лютого 2022 року армія Росії почала повномасштабне вторгнення на суверенну територію України. Одним із методів «денацифікації» є заборона використання української мови та української історії на новоокупованих українських територіях. Правозахисники наголошують, що вчителі української мови та історії України у цих регіонах піддаються особливому ризику. Відкрита агресія та геноцидні дії московських військових, підтвержені на звільнених від окупантів територіях, стали каталізатором свідомої відмови російськомовних українців вживати мову агресорів: чимало знаменитостей, зокрема зірок шоу-бізнесу, заявили про свою тверду позицію щодо використання в майбутньому лише державної мови. Тисячі простих українців записані на онлайн-курси вивчення української мови, які пропонуються в багатьох університетах та громадських організаціях. Для Росії одним із головних аргументів для розгортання війни проти України 24 лютого 2022 року були нібито утиски та геноцид російськомовного населення України українським урядом, який Росія представляє як нацистський уряд. Зі слів Володимира Путіна (05 березня 2022 року), мета військової операції — це «захист людей, які за вісім років зазнавали знущань, геноциду з боку київського режиму». Щоб досягати цього, Росія хотіла здійснити «демлітаризацію та денацифікацію України» і довести до суду всіх «військових злочинців», відповідальних за «криваві злочини проти мирного населення, в т.ч цивільні особи Російської Федерації»

[Інтерфакс, 24.02.2022]. Тому можна сказати, що запровадження державної мови на всіх рівнях суспільства, свідомість громадян України підвищує їх відповідальність за долю країни. Держава робить адекватні декларації, реалізація яких безперечно сприятиме повноцінному статусу української мови як державної.

Згідно із даними опитування «Мова та ідентичність в Україні наприкінці 2022 року», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, найважливішою зміною є різке збільшення частки респондентів, які в повсякденному житті розмовляють переважно українською мовою, і, відповідно, зменшення частки тих, хто розмовляє російською мовою. Дані цифри є вражаючими, тому що зазвичай співвідношення мовних груп змінювалося дуже повільно, і навіть події 2014 року не мали особливого впливу. Так, у грудні 2022 року 41% респондентів зазначили, що спілкуються лише українською мовою, ще 17% – що використовують українську мову «в більшості випадків», натомість про спілкування російською мовою сказали лише 6%, а переважно російською мовою – 9% (ще 24% сказали, що обидві мови розмовні у них «рівноцінно»). Порівняно з 2017 роком кількість україномовних жителів зростає на 8%, а кількість носіїв російської мови зменшилася на 11%. Також важливим результатом став регіональний розподіл: на сході та півдні україномовців тепер не менше, ніж російськомовців (29% проти 27%) [Кулик, 2022].

К. Вулгайзер, американський соціолінгвіст і експерт із мовної політики у постсоціалістичних країнах Східної Європи, має цікаві міркування про стан наших мов. Дослідник бачить Україну як «унікальне поєднання різних мовних ситуацій». Він каже: «Статус української мови вражає. На перший погляд, це мова більшості етнічних груп в Україні, і принаймні більшість українців вважають її своєю рідною. Коли ви дивитеся на повсякденне вживання української мови, розумієте, що в деяких частинах України це фактично мова меншин або мова «зниженої культурної цінності». Це призвело до асиміляції мови місцевих населення, і в результаті в цих регіонах фактично витісняється

українство»» [Вулгайзер, 2019]. За словами К. Вулгайзера, Україна поєднує ірландський та білоруський сценарії розвитку із каталонським. Раніше в Каталонії місцева мова була дискримінованою, але останнім часом її активно відроджують. Це завдяки підтримці влади та самих каталонців, які раніше ніколи не цуралися рідної мови. І ситуація в Україні, на її заході та в її центрі, чимось схожа на ситуацію у Каталонії, тоді як південь і схід України більше нагадують Ірландію та Білорусь, де влада особливо має продумати ефективну мовну політику [Вулгайзер, 2019].

Висновки до Розділу 2

Отже, існувала істотна територіальна та вікова відмінність між мовною поведінкою українців. А саме: західним областям України було притаманно спілкування українською мовою, а східним областям – спілкування російською мовою або білінгвізм. Якщо говорити про вік, то люди середнього і похилого віку, які були народжені за часів Радянського Союзу, були більш схильні спілкуватися російською мовою, аніж українською, а молодь навпаки розмовляла тільки українською або була на етапі переходу з російською мови на українську. Мовна ситуація після 24 лютого 2022 року виражається в активній громадянській позиції українського суспільства щодо націєтворчої ролі української мови та в адекватному реагуванні державних інституцій. За роки незалежності України роль мови в ідентичності та державотворенні була недооцінена, не оцінена адекватно через необізнаність значної частини громадян та бездіяльність представників української влади. Така ситуація в основному спричинена українським постколоніальним синдромом та агресивним пропагандистським і культурним впливом Москви. Проте дані соціологічних опитувань свідчать про стійку мовну самоідентифікацію українців, їхнє усвідомлення того, що державна мова є основною національною ідентичністю, яка разом із іншими характеристиками (територіальна спільність, культура, економічне життя тощо) встановлює націю і державу, а також тенденцію зростання престижу української мови.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ АВТОРСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ

3.1. Вторинний аналіз кількісних досліджень мовної ситуації в Україні

Стан мови та статус мов в Україні завжди були в центрі політичної та суспільної уваги і протистояння. Проте суспільна актуальність проблеми не призвела до розширення емпіричної бази: у переважній більшості ґрунтовних досліджень вона розглядається та аналізується в рамках навіть занадто обмеженого кола показників. Наприклад, у щорічних моніторингах Інституту соціології НАН України в опитувальнику використовували лише два показники: 1) «Ваша рідна мова» (без визначення, що розуміється під «рідною мовою»); 2) мова спілкування у родині (вдома) («Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)?»), з варіантами відповіді «переважно українською», «переважно російською», «і українською, і російською, залежно від обставин», «іншою мовою») [Паніна, 2003]. Ці два показники значною мірою обмежують можливості системного аналізу української мовної ситуації та динаміки мовних функцій. Також обмеженими були питання в опитувальниках стосовно статусу мов, і використовували лише один показник ставлення до надання російській мові статусу офіційної в Україні (з відсутністю визначення «статус мови» та як він співвідноситься зі статусом української мови як національної). Досліджувалось це за допомогою запитання: «Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статусу офіційної в Україні?» (з варіантами відповіді «ні», «так», «важко сказати») [Паніна, 2003].

Інакша система індикаторів була у цільовому дослідженні «Етнічні групи України», проведеного факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у співпраці із соціологами університету штату Айова (США) у жовтні 2003 року [Вишняк, 2003]. Було опитано 200 українців,

росіян, кримських татар, поляків, угорців, євреїв та ромів. Система показників функціонування мов включала в себе наступні індикатори:

- розуміння поняття “рідна мова”;
- рівень володіння рідною мовою;
- можливість вивчення етнічної мови у закладах освіти;
- мова спілкування у сім’ї;
- мова спілкування із сусідами;
- мова спілкування із колегами на роботі та у навчанні;
- вивчення етнічної мови у школі дітьми або онуками;
- потреби етнічної групи у мові серед різних ЗМІ.

За допомогою даного дослідження вдалося детальніше проаналізувати мовну ситуацію серед українців, росіян та інших етнічних груп [Вишняк, 2003]. Звісно, найповнішу інформацію про динаміку тих чи інших суспільних процесів, у тому числі й у функціональній сфері української мови, можуть давати повторні (моніторингові) соціологічні дослідження за системою єдиної вибірки та аналогічними методами. Однак через обмеженість показників в опитувальнику немає змоги дослідити динаміку мовних соціокультурних процесів. Мовна ситуація також досліджувалась і за допомогою когортного аналізу [Головаха, Паніна, 2000]. Однак і когортний аналіз мав певні обмеження. Наприклад, в такому методі дослідження порівняння мовної поведінки українців є не зовсім вдалим через те, що старші вікові групи через смертність мають меншу кількість громадян, ніж молодші вікові групи. Також існує ймовірність того, що старша вікова група громадян впродовж життя могла перейти на іншу мову спілкування [Пурше, 1972]. Для вирішення зазначених недоліків був запропонований метод ретроспективної біографії. Він був розроблений вітчизняними та зарубіжними соціологами [Ейгірдас, 1984]. За допомогою цього методу є можливість отримати більш-менш коректні дані щодо мовних практик, але він не дає змогу коректно аналізувати динаміку мовної поведінки.

У більшості випадків питання мовної поведінки та мовної ситуації досліджується за допомогою методу анкетування. Так, наприклад, існує багато досліджень мовної поведінки студентів. Зокрема, на прикладі нещодавнього дослідження мовної поведінки студентів Житомирщини було виявлено значні позитивні зміни, особливо щодо узгодженості між етнічною самоідентичністю та мовною самоідентичністю [Титаренко, 2019]. Незважаючи на високий показник української мови як рідної, не всі використовували її у щоденному вжитку, на перервах та вдома. Вибір мови залежав від мовного середовища, а мовна стійкість була порушена під впливом російської мови. У переважній більшості випадків російськомовні не переходили би на українську, а україномовні могли вільніше змінювати мовний код з української на російську або суржик [Титаренко, 2019].

У 2006-2008 роках під керівництвом професора Дж. Бестерс-Ділгер у рамках проєкту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» аналізували в тому числі і мовну ситуацію, пов'язану з мовною політикою. Виявилось, що в Україні мова російської меншини була в деяких регіонах більш поширеною, ніж державна мова [Besters-Dilger, 2010]. ГО «Вільний простір» неодноразово публікувала результати опитування «Українські мовні позиції», у якому на основі аналізу показників використання двох мов у різних сферах доводилося, що русифікація має прямий зв'язок із (не)залежністю України [Становище української мови в Україні, 2016].

Одним із найактуальніших опитувань є опитування «Мова та ідентичність», яке було проведене В. Куликом на замовлення Київського міжнародного інституту соціології. Дане опитування проводилося за допомогою методу телефонного інтерв'ю. У грудні 2022 року було опитано 2005 респондентів, які мешкали на території України, що знаходиться під контролем української влади. Перед цим опитування проводилося у 2017 році, і завдяки цьому представлені порівняльні результати до повномасштабної

війни і після. В даному опитувальнику містилися, відповідно до назви, питання про мову та ідентичність [Кулик, 2022]. Результатами даного дослідження стало те, що в порівнянні з 2017 роком, де тільки 34% українців спілкувались українською мовою, в 2022 році ця цифра збільшилась до 41%. (див. Додаток В). Зазначається, що 50% респондентів перейшли на українську в спілкуванні з родиною, в 2017 році ця частка була 37% (див. Додаток Г). На роботі чи навчанні частка україномовних виросла до 50%, в 2017 році - 26% (див. Додаток Д). Мова користування в Інтернеті виросла до 26% української, в 2017 році - 11% (див. Додаток Г) [Кулик, 2022].

3.2. Програма авторського якісного дослідження мовної поведінки в Україні під час повномасштабного російського вторгнення

Проблемна ситуація: Дослідження, згадані в розділі 3.1, стосуються аналізу зміни мовної ситуації в Україні впродовж багатьох років. Однак для висвітлення передумов мовної поведінки важливим є проводити якісні дослідження, що спрямовані на з'ясування особистих та інституційних причин, які впливають на зміну коду в спілкуванні або на зміну мови загалом. Якісне дослідження мовної поведінки в Україні під час повномасштабного російського вторгнення надасть змогу з'ясувати деякі чинники, які впливають на зміну мовної поведінки.

Об'єкт теоретичний: мовна поведінка.

Об'єкт емпіричний: жителі України віком від 18 до 80 років.

Предмет: зміна мовної поведінки серед населення України в період повномасштабної війни.

Мета: з'ясувати чинники, які впливають на зміну мовної поведінки серед населення України в період повномасштабної війни.

Завдання:

- 1) З'ясувати мовну поведінку респондентів в сім'ї.
- 2) З'ясувати мовну поведінку респондентів в освітніх закладах.
- 3) З'ясувати мовну поведінку респондентів в робочому середовищі.
- 4) Проаналізувати сприйняття респондентами престижності мови.
- 5) Визначити мовну поведінку респондентів в Інтернеті до 24 лютого 2022 року і після.
- 6) Виявити ставлення респондентів до російської мови у різних сферах суспільства.
- 7) З'ясувати майбутню мовну поведінку респондентів.

Теоретична інтерпретація основних понять:

Мовна поведінка – це система кодів, яка змінюється в залежності від впливу соціально-стратифікаційних, економічних, політичних, культурних факторів тощо [Михальчук, 2014]. Серед основних факторів, які впливають на мовну поведінку, виокремлюють місце проживання, особистісне середовище, соціальну та професійну групу, до якої належить особистість, рольову поведінку тощо [Масенко, 2008].

Престиж мови – це її авторитет у міжнаціональному та міжнародному спілкуванні [Іванишин, Радевич-Винницький, 1994]. Він залежить від багатьох чинників, найважливішим серед яких із погляду соціологів є комунікативна спроможність [Євдокімова-Лисогор, 2019].

Емпірична операціоналізація основних понять:

Поняття	Виміри	Індикатори
<i>Мовна поведінка</i>	Спілкування в сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> → актуальна мова спілкування в сім'ї → актуальна мова спілкування батьків, родичів → мова спілкування до 24 лютого 2022 року → мова спілкування батьків, родичів до 24 лютого 2022 року → причини особистого переходу, переходу батьків, родичів на іншу мову після 24 лютого 2022 року
	Спілкування в закладах освіти	<ul style="list-style-type: none"> → мова навчання в школі → мова навчання в університеті, коледжі, технікумі → актуальна мова спілкування з одногрупниками / однокласниками, викладачами → мова спілкування з одногрупниками / однокласниками, викладачами до 24 лютого 2022 року → мова спілкування викладачів після 24 лютого 2022 року → причини особистого переходу, переходу однокласників, одногрупників, викладачів на іншу мову після 24 лютого 2022 року
	Спілкування на роботі	<ul style="list-style-type: none"> → актуальна мова спілкування з колегами та директором на роботі → мова спілкування з колегами та директором на роботі до 24 лютого 2022 року → мова ведення документації на роботі → причини особистого переходу, переходу колег, директора на іншу мову після 24 лютого 2022 року
	Мова в Інтернеті/ телебачення	<ul style="list-style-type: none"> → актуальна мова для читання матеріалів у Інтернеті / перегляду телебачення → мова для читання матеріалів у Інтернеті / перегляду телебачення до 24 лютого 2022 року → актуальна мова пошуку сайтів

Поняття	Виміри	Індикатори
		→ мова пошуку сайтів до 24 лютого 2022 року
<i>Престиж мови</i>	Перехід відомих людей на іншу мову	<ul style="list-style-type: none"> → причини переходу відомих українських зірок, блогерів на українську мову → ставлення до відомих людей, які продовжують розмовляти російською мовою

Гіпотези:

1. *Мовна поведінка в сім'ї у період повномасштабного російського вторгнення змінилась.*

1.1 Більшість інтерв'ююваних до 24 лютого 2022 року спілкувалися в сім'ї російською мовою.

1.2 Більшість інтерв'ююваних та їхнє сімейне оточення після 24 лютого 2022 року перейшли на українську мову.

1.3 Серед основних причин переходу на українську мову в сім'ї є бажання не мати будь-що спільне з країною агресором, в тому числі і мову.

2. *Мовна поведінка в освітніх закладах змінилась.*

2.1 Інтерв'юювані, яким менше 50 років, навчалися українською мовою.

2.2 Інтерв'юювані старші 50 років навчалися російською мовою.

2.3 Більшість інтерв'ююваних перейшли на українську мову у спілкуванні з викладачами, одногрупниками після 24 лютого 2022 року.

2.4 Серед основних причин переходу на українську мову в закладах освіти є закон про українську мову.

3. *Мовна поведінка в робочому середовищі змінилась.*

3.1 Більшість інтерв'ююваних до 24 лютого 2022 року спілкувались на роботі російською мовою.

3.2 Після 24 лютого 2022 року більшість інтерв'ююваних перейшли на роботу на українську мову.

3.3 Серед основних причин переходу на українську мову у робочій сфері є закон про українську мову.

4. *Інтерв'юювані негативно ставляться до російської мови, але вважають її припустимою у розважальній сфері.*

5. *Інтерв'юювані вважають престижною українську мову.*

6. *У майбутньому інтерв'юювані хочуть розмовляти тільки українською мовою.*

7. *Поведінка інтерв'ююваних в Інтернеті та під час перегляду телебачення змінилась.*

7.1 Інтерв'юювані шукали матеріал та дивились інформацію в Інтернеті російською мовою до 24 лютого 2022 року.

7.2 Інтерв'юювані шукають матеріал та дивились інформацію в Інтернеті українською мовою після 24 лютого 2022 року.

7.3 При перегляді телебачення та сайтів в Інтернеті інтерв'юювані негативно ставляться до каналів із російською мовою.

Стратегічний план: відповідно до критерію наявної інформації, мети дослідження та гіпотез обрано описовий план з елементами розвідувального.

Методи дослідження: відповідно до стратегічного плану обрані наступні методи дослідження: телефонне інтерв'ювання та інтерв'ювання у соціальній мережі Телеграм за допомогою голосових повідомлень. Телефонне інтерв'ювання та інтерв'ювання за допомогою голосових повідомлень дають змогу зв'язатися з респондентами у зручний для них час та на великій дистанції. Даний метою є особливо актуальним в умовах віялових планових та екстрених відключень електроенергії. Метод телефонного інтерв'ювання буде використовуватись для опитування респондентів у віці від 30 до 80 років, так як для більшості з них телефонна комунікація є зручнішою та зрозумілішою. А респонденти, яким менше 30 років, будуть інтерв'юювані за допомогою голосових повідомлень у соціальній мережі Телеграм. Їм буде надсилатися гайд інтерв'ю, і вони матимуть змогу відповісти у зручний для них час. Бо за

умов віялових відключень електроенергії респондентам важко знайти достатньо часу для довготривалого опитування.

Вибірка: не випадкова, метод снігової кулі, квотна за віком.

Інструментарій: гайд інтерв'ю.

3.3. Аналіз результатів авторського якісного дослідження мовної поведінки в Україні під час повномасштабного російського вторгнення

Дослідження «Мовна поведінка в Україні під час повномасштабного російського вторгнення» було проведено в період із 16 грудня 2022 року по 14 січня 2023 року. Нами були обрані методи неформалізоване напівструктуроване телефонне інтерв'ю та інтерв'ю в соціальній мережі Телеграм за допомогою голосових повідомлень. Обґрунтованість вибору даних методів полягає в наступному:

- неформалізоване напівструктуроване телефонне інтерв'ю дає змогу глибше дізнатись про минулий досвід інформантів та виявити індивідуальні чинники переходу на ту чи іншу мову. За допомогою неформалізованих інтерв'ю ми змогли адаптуватись до поведінки інформантів, змінювати порядок запитань та їх формулювання в залежності від відповідей, щоб інформанти почувалися комфортніше, змогли згадати свій минулий досвід і ділитися своїми відповідями на запитання максимально відверто. Маючи інструментарій для опитування, тобто гайд, дане інтерв'ю вважається напівструктурованим [Богдан, 2015];

- інтерв'ювання за допомогою соціальної мережі Телеграм дало змогу респондентам відповідати у зручній для них час у зв'язку з віяловими відключеннями електропостачання, дійсними як зараз, так і у період із грудня 2022 року до січня 2023 року. Також у даному методі відсутній вплив інтерв'юера, і в інформанта є досить часу для відповіді, тому не було випадків, коли інформант не дав відповідь на якесь питання.

Інтерв'ювання у Телеграмі проходило наступним чином:

- 1) Спершу кожному потенційному інформантові надсилали привітання та запрошення взяти участь в інтерв'ю.
- 2) За згодою потенційного інформанта йому чи їй спочатку був відправлений перший блок питань, на який він чи вона давали відповідь у форматі голосових повідомлень.
- 3) Після першого блоку питань надсилався другий блок, і аналогічно далі.

Першим етапом дослідження була польова розвідка для того, аби протестувати інтерв'ювання в Телеграмі та покращити інструментарій. Під час польового дослідження було опитано 3 людини, віком від 20 до 25 років. Після цього ми додали такі питання: «Як Ви ставитесь до відомих людей, які продовжують спілкуватись російською мовою?», «Чи були у Вас випадки, коли Вас просили перейти на ту чи іншу мову?», «Коли Ви починаєте розмову з незнайомою людиною, чи переходите Ви на іншу мову? Якщо так, на яку? І чому Ви це робите?», «Чи читаєте Ви інформацію з російських сайтів?», «Чи читаєте Ви інформацію з українських сайтів, де написано російською мовою?», «Чи дивитесь Ви телебачення російською мовою?». Також до питання «Якою мовою Ви читаєте інформацію в Інтернеті?» був доданий індикатор «перегляд телебачення». (Див. Додаток А)

Для проведення інтерв'ювання було розроблено гайд, який включав у себе 8 блоків. Блок 0 - знайомство з інформантом та інформація про його соціально-демографічні характеристики. Блок 1 був спрямований на з'ясування мовної поведінки в інституті сім'ї. Блок 2 стосувався мовної поведінки в інституті освіти. Блок 3 був присвячений питанням про мовну поведінку в робочому середовищі. Блок 4 - мовна поведінка в Інтернеті та з телебаченням. Блок 5 стосувався престижу мови. Блок 6 був спрямований на виявлення допустимості російської мови у різних сферах життя. Блок 7 стосувався майбутньої поведінки респондентів. Блок 8 - мовна поведінка у

повсякденному житті. Після польового дослідження та покращення інструментарію розпочався другий етап авторського дослідження, який проходив у першій половині січня 2023 року. Пошук інформантів відбувався шляхом снігової кулі. Вибірка складала 9 людей, серед яких троє було віком від 20 до 25 років, троє - віком від 45 до 55 років, і троє - віком від 70 до 80 років. Розподіл за статтю - 2 чоловіки і 7 жінок. 5 інформантів - із міста Києва, 2 - з Чернігівської області, 1 - із Харківської області, і ще 1 - з Черкаської області. Результати дослідження не є репрезентативними. Всі дані авторського дослідження були внесені в Ексель таблицю для подальшого опрацювання. (Див. Додаток Б).

Повномасштабна війна в Україні кардинально вплинула на життя та формування цінностей українців, в тому числі й на мовну поведінку. Якщо до російського вторгнення мова була перш за все просто важливим засобом комунікації для передачі думок і почуттів [Шевчук, Клименко, 2011], то зараз мова виступає як зброя [НУШ, 2022]. Після початку війни перехід на українську мову став символізувати відторгнення російської культури, включно із російською мовою. Під час інтерв'ю інформанти називали російську мову *«мова загарбників»*, *«мова країни терориста»*, *«мова людей, які вбивають дітей»*. Відмова від російської мови є певним видом бойкоту проти російської держави та всього, що з нею пов'язане.

Більшість інформантів перейшли на українську мову після 24 лютого 2022 року в таких середовищах, як сім'я, робота, навчальні заклади, Інтернет. Аналізуючи мовну поведінку в сім'ї, бачимо, що більшість інформантів перейшли на українську мову, й їхні батьки та родичі також (див. Рис. 1).

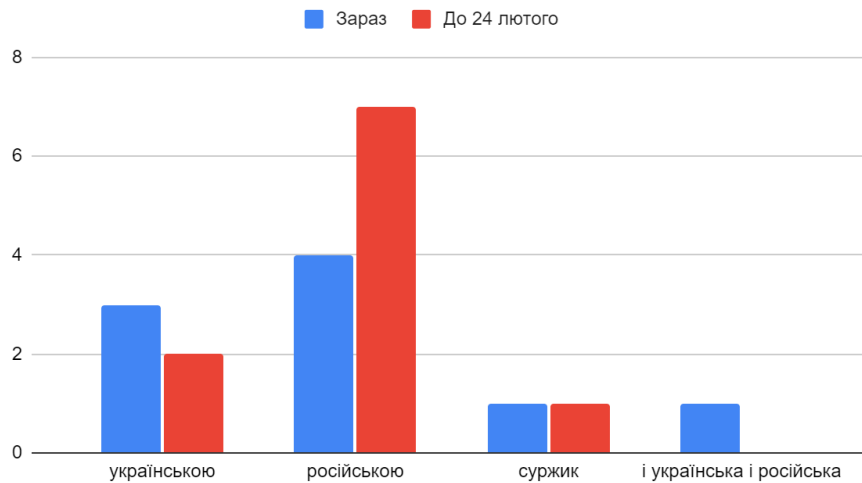

Рисунок 1. Якою мовою Ви спілкуєтесь/спілкувались в сім'ї зараз/до 24 лютого?

Однак інформанти також вказували те, що вони перейшли на українську мову лише спілкуючись з деякими членами сім'ї або в такому виді комунікації, як повідомлення. Наприклад, *“Ми з сім'єю намагаємось листуватись українською, але наживо інколи виходить, що спілкуємось російською.”* (Інформант 3, 23 роки), *“Ми спілкуємось в сім'ї повністю українською, але наодинці з мамою інколи російською”* (Інформант 2, 22 роки). Також на даний розподіл значно впливає фактор віку: наприклад, із різними за віком членами сім'ї інформанти спілкуються по-різному: *“Діти - українською, родичі - змішаною, батьки - російською”* (Інформант 3, 23 роки).

До 24 лютого 2022 року переважна більшість інформантів спілкувалася в сімейному оточенні російською мовою. Серед причин переходу на українську мову інформанти виокремлюють наступні:

- бажання відмежуватися від країни-агресора: *“Неправильно спілкуватись російською, це не наша мова, це мова загарбника”* (Інформант 1, 23 роки), *“Не хочеться асоціювати себе з Росією”* (Інформант 3, 23 роки), *“Якась внутрішня зневага до цієї мови”* (Інформант 6, 48 років).

- бажання підтримати Україну відмовляючись від спілкування російською мовою: *“Це важливо для нашої держави, щоб громадяни спілкувались рідною мовою”* (Інформант 2, 22 роки).

Отже, Гіпотеза 1 та гіпотези-наслідки підтвердились.

Говорячи про освіту, відмічаємо, що гіпотези підтвердились тільки частково. Загалом, у більшості інформантів навчання як у школі, так і в закладах вищої освіти проходило українською мовою (Див. Рис. 2).

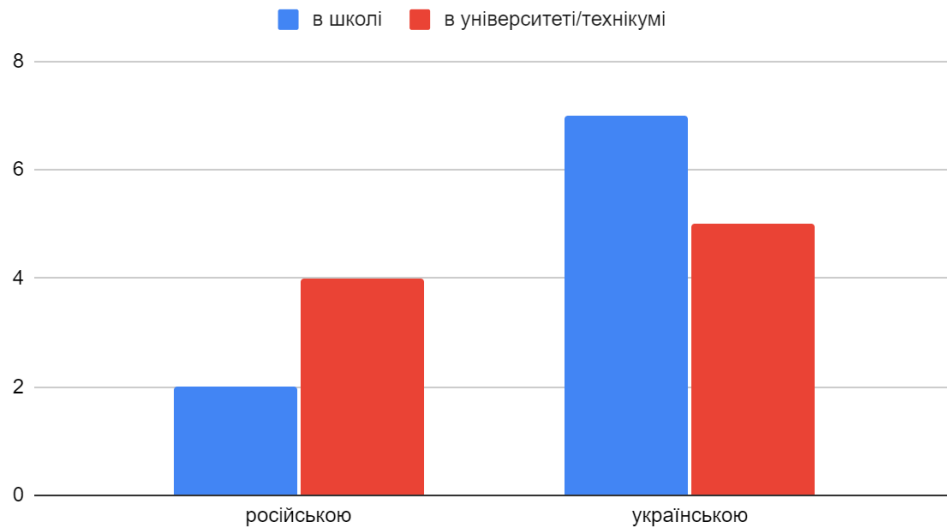

Рисунок 2. Якою мовою навчались в школі/університеті?

Гіпотеза 2.1 про те, що інформанти, яким менше 50 років, навчались українською мовою, підтвердилась. Гіпотеза 2.2 про те, що інформанти, яким більше 50 років, навчалися російською мовою, не підтвердилась, бо тільки 2 інформантів навчались як у школі, так і в закладах вищої освіти російською мовою. Решта у школі навчалась українською. Однак 1 інформант відмітив, що спілкування у вищому навчальному закладі міста Києва було російською: *“В технікумі Києві на той час мало хто спілкувався українською”* (Інформант 9, 67 років). Але спілкування з однокласниками чи одногрупниками відбувалося до 24 лютого 2022 року російською мовою у 7 із 9 інформантів. Інформанти з Черкаського, Харківського та Чернігівського регіону розмовляли українською не дивлячись на те, що однокласники були російськомовні. Ті інформанти, які родом не з Києва, відмічали, що їх обурювала російськомовність у Києві: *“Я завжди возмущалась, чому в Києві багато російськомовних шкіл, коли я була в школі”* (Інформант 9, 67 років). До 24 лютого 2022 року у вищих закладах освіти були випадки, коли

викладачі, особливо похилого віку, спілкувались російською мовою: *“Викладання було українською мовою, але деякі викладачі було російськомовні. Особливо похилі викладачі”* (Інформант 6, 48 років). Серед основних факторів, які, на думку опитуваних, вплинули на перехід самих інформантів або викладачів, або одногрупників:

- бажання навчатися на державній мові: *“Маємо здобувати знання на державній мові”* (Інформант 2, 22 роки);
- відмова від колонізації в сфері освіти: *“Не хочемо продовжувати нести росіянство в наші ряди”* (Інформант 3, 23 роки).

Тому гіпотеза 2.4 стосовно основної причини переходу на українські мову в закладах освіти не підтвердилась. А саме - прийнятий закон про українську мову не є вагомим, на думку респондентів, фактором. Також було відмічено пристосування до нових реалій зі сторони викладачів: *“Коли література була перекладена на російську, викладачі раніше спокійно поширювали, а зараз вибачаються і намагаються знайти альтернативу”* (Інформант 3, 23 роки).

Гіпотези 3.1, 3.2 про зміну мови в робочому середовищі підтвердились. Як видно за Рис. 3, до 24 лютого 2022 року поширеною мовою спілкування була російська, а після початку повномасштабної війни 4 інформанти перейшли в робочому середовищі на українську мову. Однак ті інформанти, які працюють у сфері обслуговування, переходять на російську мову при спілкуванні з російськомовними клієнтами, бо вважають це зручним: *“Переходжу на російську, щоб було зручно людям до яких звертаєшся”* (Інформант 6, 48 років).

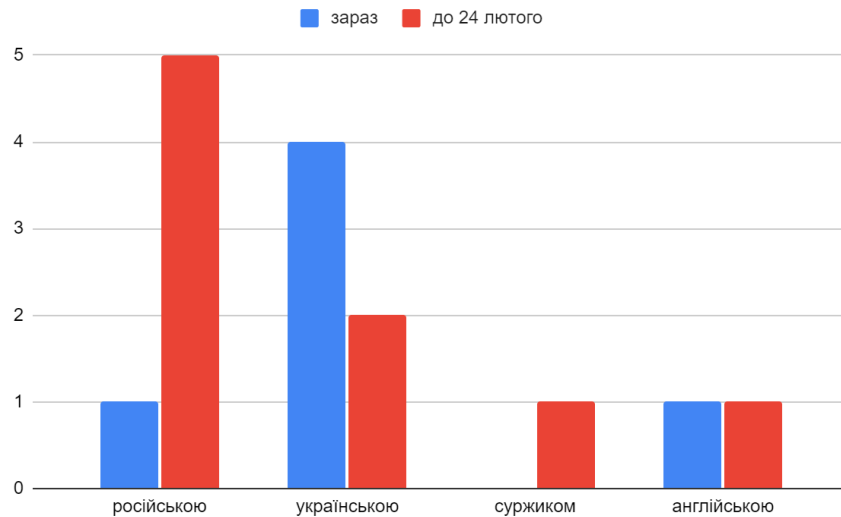

Рисунок 5. Якою мовою спілкуєтесь/спілкувались в робочому середовищі зараз/після 24 лютого?

Гіпотеза 3.3 не підтвердилась, бо серед основних причин інформанти не вказували прийнятий закон про мову. Однак зазначили, що більшість ділових справ переходить на українську мову: *“Бізнес переходить на українську”* (Інформант 1, 23 роки).

Гіпотеза 4, яка стосується ставлення до російської мови, підтвердилась. 3 інформанти вказали, що російська мова припустима тільки в розважальній сфері: *“Якщо художні фільми російською мовою, то не звертаю уваги”* (Інформант 8, 79 років). Інші вважають, що російська мова неприпустима в будь-якій сфері, будь то економічна, політична, розважальна, релігійна тощо.

Гіпотеза 5 про престиж мови підтвердилася. Всі інтерв'юювані вважають престижною українську мову. Однак поняття “престижність мови” не всі розуміли, і визначали його по-різному: *“коефіцієнт суспільства, який розмовляє українською мовою”* (Інформант 1, 23 роки); *“приналежність людини до тої країни, в якій вона народилась та виросла”* (Інформант 5, 49 років); *“мова, якою спілкується весь світ”* (Інформант 6, 48 років).

Гіпотеза 6 про те, що у майбутньому респонденти хочуть розмовляти тільки українською мовою, повністю підтвердилася.

Проаналізувавши дані мовної поведінки інтерв'ююваних в Інтернеті та під час перегляду телебачення, гіпотезу 7 підтверджуємо частково. Гіпотеза 7.1 не підтвердилась, бо до 24 лютого 2022 року респонденти переглядали матеріали в Інтернеті як російською мовою, так і українською (див. Рис. 4). Але кардинально збільшилася частка тих, хто після 24 лютого 2022 року почав переглядати матеріали виключно такі, що написані українською мовою. Мовна поведінка змінилась навіть у тому, що 2 інформанти “перепрошили” власні засоби комунікації: змінили інтерфейс мови на телефоні на українську (“*Все перевела на українську*” (Інформант 5, 49 років)) і прибрали російську мову з комп’ютерної клавіатури (“*На робочому комп’ютері прибрала російську клавіатуру*” (Інформант 3, 23 роки)).

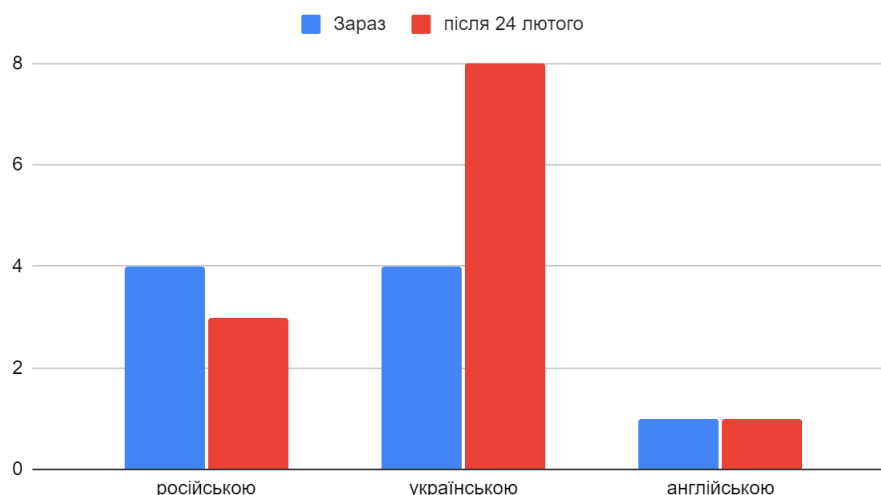

Рисунок 4. Якою мовою Ви переглядаєте матеріал в Інтернеті?

Що ж стосується ставлення інформантів до інформації в Інтернеті та телеканалів, які продовжують мовлення російською, то воно скоріше позитивне, ніж негативне. Зокрема, до українських сайтів, які написані російською мовою: “*Якщо це українські новини для російського споживача, щоб яось достукатись до них. В тому ж інформаційному марафоні є телеканал Фрідом, він йде російською мовою для російського споживача в Ютубі. Іноди дивлюся, це ж наш канал*” (Інформант 5, 49 років). Тобто, для деяких інформантів неважливо, якою мовою йде потік інформації - головне, щоб це був не російський сайт чи телеканал: “*На російських сайтах не читаю.*

Читаю на українських сайтах, якщо інформація написана російською” (Інформант 6, 48 років).

Гіпотеза 7.2 підтвердилася частково. 8 інформантів роблять пошук в Інтернеті виключно українською мовою, 2 з них можуть робити пошук як українською, так і російською (див. Рис. 5). Для них різниці особливої немає, і обґрунтовують вони свою поведінку так: *“По-різному, як швидше” (Інформант 4, 54 роки).*

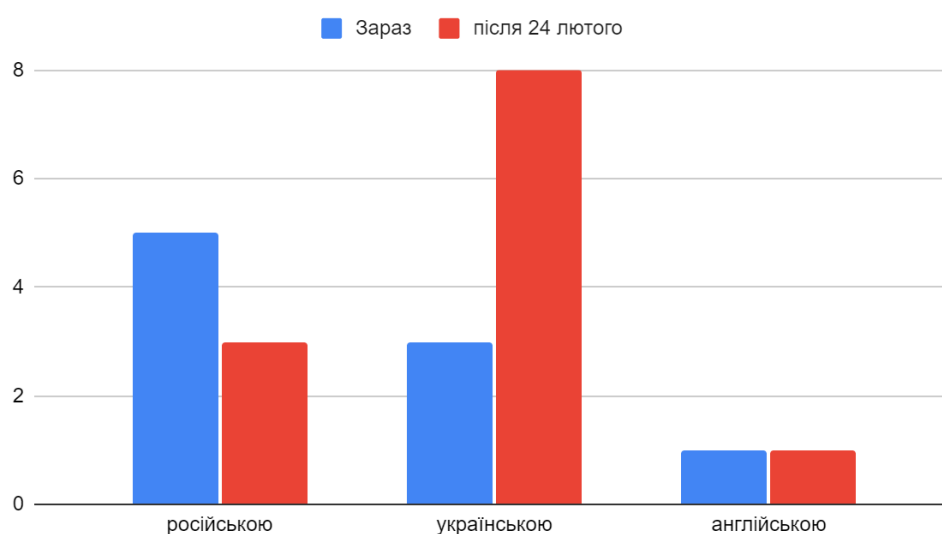

Рисунок 5. Якою мовою Ви шукаєте матеріали в Інтернеті?

На питання *“Як має розвиватись мовна ситуація в Україні”* 8 інформантів відповіли, що українська мова має бути основною в усіх сферах спілкування. Проте, 4 додали, що російська мова може існувати, але в повсякденному житті. Серед причин такої думки вони виділяють поняття про *“вільну країну”*: *“Але в нас вільна країна. Кожен має право розмовляти тою мовою, якою їй зручно, окрім державних установ.” (Інформант 4, 54 роки).* Також зазначають, що українцям, особливо похилого віку, важко одразу перейти на українську мову, бо вони зростали за часів Радянського Союзу: *“Відразу людей не можна перевести, вони закінчували російський клас” (Інформант 7, 74 роки); “Якщо людина в похилому віці розмовляє російською - я відношусь нормально, але коли молоді люди не хочуть розмовляти або вчитись українську - я відношусь*

негативно” (Інформант 8, 79 років); “Я звичайно хочу, щоб українська мова була головною в Україні, но зараз дуже багато людей, які розмовляють російською і я вважаю, що хай буде двомовна, у сфері битовой” (Інформант 9, 67 років).

Мовна поведінка у повсякденному житті різна. 7 інформантів переходять автоматично на російську мову, якщо до них звертаються російською: “Якщо клієнт звертається російською, то я до нього теж російською. Я не знаю чому, якось автоматично виходить” (Інформант 1, 23 роки). Також у 2 інформантів похилого віку в минулому були ситуації, коли їх просили перейти на російську мову, бо наче не розуміли: “В Криму і Запоріжжі в магазині сказали, що не “понімають” укр мову” (Інформант 8, 79 років); “Робила на військовому заводі, були представники росіяни. Був один випадок: з жінкою росіяною спілкуємось, я з нею на суржикі і вона мене розуміє. Але потім говорить з наглою посмішкою: “А можна на русском? я украинский не понимаю”” (Інформант 9, 67 років). У більшості випадків ці співрозмовники були представниками РФ.

Варто зазначити про суб’єктивну оцінку знань інформантів стосовно мови. Показники володіння українською та російською мовою, згідно з самооцінками, сягають 4 та 5 балів за 5-бальною шкалою, де 1 - погано володію, 5 - чудово володію (див. Рис. 6). Гарні знання російської мови обумовлені тим, що більшість свого життя інформанти росли в російськомовному оточенні. Українську мову вони вивчали тільки у школі або в університеті, і почали переходити на неї тільки після 24 лютого 2022 року. Проводячи інтерв’ю, ми помітили, що більшість тих, які вказували оцінку 4 або 5 володіння українською, розмовляють змішаною мовою або суржиком. Тому можна зробити висновок, що інтерв’юйовані суб’єктивно оцінюють власне знання української мови, скоріше за все, спираючись лише на факт пройденого вивчення української мови в закладах освіти.

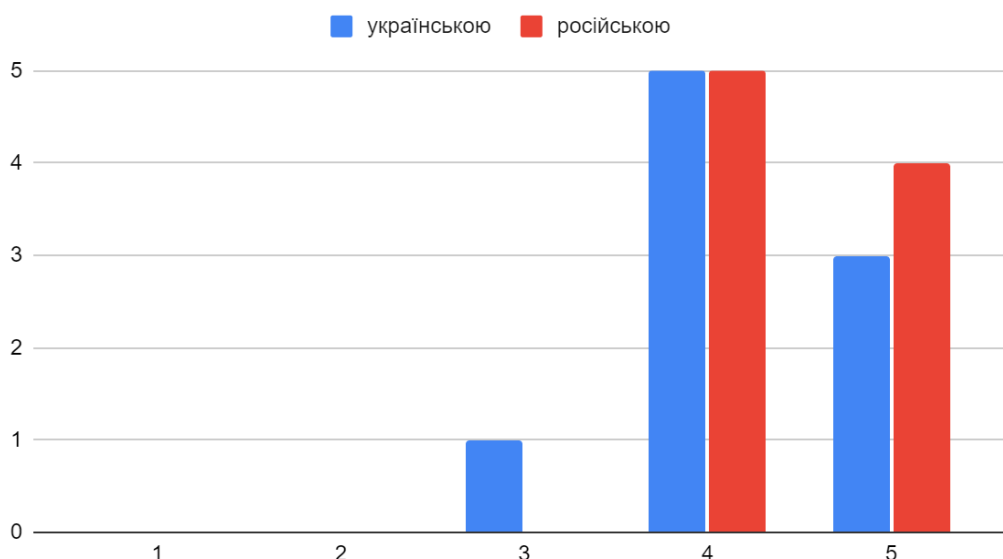

Рисунок 6. Як добре володієте наступними мовами? (1 - погано володію, 5-чудово володію)

Були випадки, коли респонденти відзначали певні стереотипи, що існували в українському суспільстві до 24 лютого 2022 року. Зокрема, стереотип, що українська мова - це мова людей із села: *“Вважалося, що розмовляти українською або суржиком - ти з села.”* (Інформант 3, 23 роки, Чернігівська область); *“українська мова вважалась жлобською, ну у нас в Ніжині”* (Інформант 9, 67 років, Чернігівська область).

Висновки до Розділу 3

Отже, тема мовної поведінки та мовної ситуації населення України є актуальною з часів прийняття Україною незалежності. На початку 2000-х років дослідження мовної ситуації не сприяло збільшенню даних у емпіричних дослідженнях, бо на той час не було очевидного конфлікту між Україною та РФ. Щорічний моніторинг Інституту соціології НАН України містив тільки декілька питань стосовно мови спілкування. Більша система індикаторів з’явилась у дослідженні *“Етнічні групи України”*, яке було проведено 2003 року факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та фірмою *«Юкрейніан соціолоджі сервіс»* у співпраці із соціологами університету штату Айова (США). У цьому опитувальнику вже

були питання про рівень володіння рідною мовою та мовну поведінку в різних групах і соціальних інститутах. У 2006 - 2008 роках проводився проект “Мовна політика в Україні”, який показав нерівномірну мовну ситуацію серед різних регіонів України, бо в деяких регіонах російська мова була більш поширена.

Після початку повномасштабної війни у мовному середовищі України відбувся конфлікт між українською та російською мовами і значна зміна мовної ситуації на користь української мови. У 2022 році В. Куликом було проведено опитування населення України “Мова та ідентичність”, де було порівняно мовну ситуацію 2017 року та її ж 2022 року. Результати опитування показали перехід більшості українців на українську мову в різних сферах спілкування [Кулик, 2022]. Однак не було достатньо проаналізовано причинно-наслідкових зв’язків зміни мовної поведінки.

Авторське дослідження своїми результатами переважно підтверджує результати зазначеного опитування “Мова та ідентичність”. Більша частина інформантів перейшла на українську мову в різних сферах спілкування. Вдалось виявити чинники цього, а саме - бажання не мати бодай щось спільне із державою, яка напала на Україну; особиста відраза від російської мови; можливість підтримати Україну спілкуючись рідною мовою тощо. Звісно, залишається частка людей, які вважають російську мову припустимою у розважальній та повсякденній сферах. Серед причин такої думки - більшості українців, які народились та вирости в російськомовному середовищі, важко перейти на українську мову. Проте в майбутньому вони прагнуть це зробити.

ВИСНОВКИ

Згідно із поставленою метою даної кваліфікаційної роботи були охарактеризовані зразки змін в мовній поведінці українців під час повномасштабного вторгнення. Проведення якісного дослідження дало змогу пояснити дані зміни. Аналіз літератури дозволив розглянути поняття «мовна поведінка» у соціолінгвістичному та соціологічному дискурсі. Крізь призму соціолінгвістики мовна поведінка є системою мовних кодів, які перемикається в залежності від спілкування тією чи іншою мовою. В соціологічному дискурсі мовна поведінка є прикладом соціальної поведінки, де увага приділяється виявленню впливу соціальних факторів на неї.

Був встановлений взаємозв'язок між поняттями «мовна поведінка» та «мовна ситуація», а також була пояснена різниця між ними. Згідно із визначеннями мовної поведінки, мовна ситуація являє собою статистичну характеристику мовної поведінки, яка є різною в різних регіонах країни. Тобто, мовну ситуація можна описати використовуючи числові дані, а мовну поведінку - ні.

Охарактеризувавши мовну ситуацію в Україні з радянських часів і до 2022 року, ми дійшли до висновку, що питання мовної поведінки в Україні існувало весь час і набуло свого загострення під час Революції гідності. Саме через популяризацію російської мови в Радянському Союзі та створенню наказів про заборону української мови, більшість регіонів України росли та жили в російськомовному оточенні. Як результат, до сих пір існує диференціація мовної поведінки за віком та територіальною ознакою. Також поширеним явищем, особливо в сільській місцевості, є суржик.

Після 24 лютого 2022 року мовна ситуація різко змінилась і, згідно із даними кількісних досліджень, більша частка українців переходить на українську мову. Однак у соціологічному дискурсі інформація стосовно факторів впливу на зміну мовної поведінки не є доволі вичерпною. Саме тому нами було проведено якісне дослідження. Згідно з отриманими нами

результатами, більша частка і наших інтерв'юйованих перейшла на українську мову в таких сферах, як повсякденна, робоча, освітня, сімейна, користування Інтернетом та перегляд телебачення. Однак половина, особливо ті, які старші 45 років, ставляться нейтрально до спілкування російською мовою в повсякденному житті, обґрунтовуючи це тим, що більшість з них виросли у російськомовних сім'ях і їм важко відразу перейти на іншу мову. Також менша частка вважає російську мову припустимою в розважальній сфері.

Серед основних причин змін мовної поведінки були виокремлені наступні: небажання мати щось спільне з країною-агресором та солідарність з Україною через спілкування рідною мовою. Інтерв'юйовані скоріше позитивно, ніж негативно ставляться до українських сайтів / телеканалів, де інформація подається російською мовою. Стосовно пошуку матеріалу в Інтернеті, то більшість шукають виключно українською мовою, двоє перевели інтерфейс електронних пристроїв на українську мову, а двоє можуть робити пошук як російською, так і українською через швидкість та зручність. У майбутньому всі інтерв'юйовані хочуть перейти повністю на українську мову і бачать українську в усіх сферах життя. Однак менше половини вказали, що Україна має бути вільною державою, в якій кожен може обирати ту мову для спілкування, яка є зручною.

Підсумовуючи все вищенаписане, можна зробити загальний висновок, що трансформація мовної поведінки в Україні відбувається швидкими темпами і більша частка опитаних підтримує українську мову та починає нею спілкуватись, адже вважає неприпустимим спілкування російською мовою, яка асоціюється з війною та країною-агресором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошкіна Л. І., Красовська Г. М., Сигеда П. І., Сухомлинов О. М. Соціолінгвістика : Навчальний посібник. / Л. І. Антошкіна, Г. М. Красовська, П. І. Сигеда, О. М. Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд.», 2007. – 360 с
2. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації : діаспора й Україна : [монографія] / Б. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 451 с
3. Бікова Н. М. Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Н. М. Бікова. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2006. 20 с
4. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? / Богдан Олена // Посібник-довідник для громадських активістів та усіх зацікавлених. Київ: Дух і літера. - 2015.
5. Бурда Т. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. Бурда. НАН України. Ін-т укр. мови. К., 2002. 22 с
6. Вахтинг Н.Б. Соціолінгвістика і соціологія язика / Вахтинг Н.Б., Головка Е.В.. – 2004.
7. Вулгайзер К. В Україні поєднуються мовні ситуації Ірландії, Білорусі та Каталонії [Електронний ресурс] / Курт Вулгайзер. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2758841-kurt-vulgajzer-amerikanskij-doslidnik-ukrainskoi-ta-biloruskoi-mov.html>.
8. Вишняк О.І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні / О.І.Вишняк. – 2003.
9. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Зміни мовної ситуації в Україні // Українське суспільство: моніторинг — 2000 р. Інформаційноаналітичні матеріали — К., 2000. — С. 274.
10. Ейгірдаас А. Поєднання діахронічних методів в соціологічних дослідженнях — М., 1984. — С. 23.

11. Закон України «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 №8312- [Електронний ресурс]/ Верховна Рада України. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>.
12. Іванишина В. та Радевича-Винницького Я.: Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.
13. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го [Електронний ресурс] / Кулик В.. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://zbruc.eu/node/114247?fbclid=IwAR21xCoUhJ_uItipO1e_79VJrjqCzUGsMOzmvFj8mGZk4Wsf72CfCyh7y88.
14. Масенко Л. Мова і суспільство” / Масенко Л.. – 2004.
15. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ / Масенко Л.. // Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2010.
16. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. Мовна політика та мовна ситуація в Україні / Масенко Л.. // Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2008.
17. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком / Масенко Л.. // Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2011. – С. 232.
18. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Г. Мацюк. – Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2009. – 212 с.
19. Михальчук О. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. Мова і суспільство. 2014. Вип. 5. С. 28–39.
20. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. — К.: Український Центр духовної культури, 2000. — 416 с.
21. Паніна Н.В. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н.В.Паніної. — К., 2003. — С. 46, 69.
22. Пурше Т. Досвід когортного аналізу географічної та професійної мобільності // Демографія поколень. — М., 1972
23. Соколова, С. О. Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування) / 22. Соколова, С. О.. – 2013. – С. 38–55.

24. Соколова С. Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики / Соколова С., Залізняк Г. // Українська мова. – 2018. – С. 3–19.
25. Становище української мови в Україні у 2016 році [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://argumentua.com/stati/stanovishche-ukra-nsko-movi-v-ukra-n-u-2016-rots-dosldzhennya>.
26. Степанова-Камиш А. “Мова – це зброя, а не “какая різниця”: як форматувати уроки мови та літератури і в що конвертувати тривожність [Електронний ресурс] / Анна Степанова-Камиш // 2022 – Режим доступу до ресурсу: <https://nus.org.ua/articles/mova-tse-zbroya-a-ne-kakaya-raznitsa-yak-formatuvaty-uroky-movy-ta-literatury-i-v-shho-konvertuvaty-tryvozhnist/>.
27. Титаренко В. Мовна поведінка студентів на тлі мовної ситуації Житомирщини / 24. Титаренко В.. – 2019.
28. Шаповал Ю.І. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні / Шаповал Ю.І.. – 2008.
29. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 2-ге вид., виправлене і доповнене. –К., «Алерта», 2011 – 696 с.
30. Шульга М.О. Мовні преференції населення у сфері ЗМІ та культури / Шульга М.О.. – 2008.
31. Шумарова Н. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : [монографія] / Н. Шумарова. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с.
32. Azhniuk, B. (2018). Ukrainian language legislation and the national crisis. *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1/4), 311–329.
33. Besters-Dilger Y. Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations / Y. Besters-Dilger. – 2010.

34. Eberhard, D. M., Simons, G. F., & Fennig, C. D. (2022). *Ethnologue: languages of the world*, Twenty-fifth edition. Dallas: SIL International
35. Hentschel, G., & Taranenko, O. (2021). Bilingualism or triconalistic: Ukrainian, Russian and “Suržyk” in Ukraine. Analysis and linguistic-geographical mapping. *Die Welt der Slaven*, 66(2), 268–299
36. Sokolova S. The study of linguistic situation as an interdisciplinary and interdepartmental problem / Svitlana Sokolova. – 2018.
37. Tkachenko, O.B. *Ukrainian Language: Present and Historical Perspective*. Kyiv, - 2014. 512 p.
38. THE SIXTH NATIONAL POLL: THE LANGUAGE ISSUE IN UKRAINE [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html.
39. Yevdokimova-Lysohor Lesia A. Formation of students’ communicative competence in universities of Ukraine: cross-cultural aspect / Diana S. Tsykina, Tetiana V. Kolbina, Olena O. Oleksenko, Lesia A. Yevdokimova-Lysohor etc. // *Revista Espacios*. Vol. 40, number 23 (ISSN 0798 1015). – Caracas, Venezuela, 2019.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтерв'юер: Шелудько Вікторія.

Вступне слово для телефонного опитування:

Доброго дня! Дякую, що погодилися на інтерв'ю!

Під час розмови я буду вести аудіо запис, але всі дані є конфіденційними і ніде не будуть оприлюднені. Ваші особисті дані не будуть вказані в матеріалах інтерв'ю, що не дасть можливість третій особі зрозуміти, з ким саме було проведене це інтерв'ю. Приватність нашої розмови буде повністю збережена. Важливо наголосити: у цьому інтерв'ю немає правильних і неправильних відповідей. Важлива Ваша думка і Ваш досвід.

Вступне слово для опитування в Телеграм:

Доброго дня! Дякую, що погодилися на інтерв'ю!

Всі дані є конфіденційними і ніде не будуть оприлюднені. Ваші особисті дані не будуть вказані в матеріалах інтерв'ю, що не дасть можливість третій особі зрозуміти, з ким саме було проведене це інтерв'ю. Приватність нашої розмови буде повністю збережена. Важливо наголосити: у цьому інтерв'ю немає правильних і неправильних відповідей. Важлива Ваша думка і Ваш досвід.

Блок 0: Знайомство з респондентом

1. Скільки Вам повних років?
2. Де Ви зараз проживаєте?
3. Звідки Ви родом?
4. Як добре володієте російською мовою та українською мовою (1 - зовсім не володію, 5 - володію чудово)
5. Хто ви за національністю?

Блок 1. Мова та сім'я

1. Якою мовою Ви спілкуєтесь в сім'ї зараз?

2. Якою мовою спілкуються Ваші батьки, родичі зараз?
3. Якою мовою Ви спілкувались до 24 лютого?
4. Якою мовою спілкувались Ваші батьки, родичі до 24 лютого?
5. Чому Ви, або Ваші батьки, або родичі перейшли на ту чи іншу мову після 24 лютого?

Блок 2. Мова та освіта

1. Якою мовою Ви навчались в школі/університеті/технікумі/коледжі?
2. Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми одногрупниками, викладачами зараз?
3. Якою мовою Ви спілкувались зі своїми одногрупниками/однокласниками, викладачами раніше?
4. Якою мовою спілкувались ваші викладачі з Вами до 24 лютого і після 24 лютого?
5. На Вашу думку, чому Ви, або ваші одногрупники, або Ваші викладачі перейшли на ту чи іншу мову після 24 лютого?

Блок 3. Мова та робоче середовище

1. Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми колегами та директором на роботі зараз?
2. Якою мовою Ви спілкувались зі своїми колегами та директором на роботі до 24 лютого?
3. Якою мовою Ви маєте вести документацію на роботі?
4. На Вашу думку, чому Ви, або ваші колеги, або Ваш директор перейшли на ту чи іншу мову після 24 лютого?

Блок 4. Мова в інтернеті та телебачення

1. Якою мовою Ви переважно читали матеріали в Інтернеті/дивились телебачення до 24 лютого?

2. Якою мовою Ви переважно читаете матеріали в Інтернеті/дивитесь телебачення зараз?
3. Якою мовою Ви робили пошук сайтів до 24 лютого?
4. Якою мовою Ви робите пошук сайтів зараз?
5. Чи читаете Ви інформацію з російських сайтів?
6. Чи читаете Ви інформацію з українських сайтів, де написано російською мовою?
7. Чи дивитесь Ви телебачення російською мовою?

Блок 5. Престижність мови

1. На Вашу думку, чому більшість відомих українських зірок, блогерів перейшли на українську мову?
2. Як Ви відноситеся до тих відомих людей, які продовжують розмовляти російською мовою?
3. Що, на Вашу думку, означає престижність мови?
4. Яку мову Ви вважаєте престижною: російську чи українську? Чому?

Блок 6. Державність мови

1. Яку мову Ви вважаєте державною: російську чи українську?
2. В яких сферах використання російської мови є допустим: політична, економічна, розважальна, релігійна?

Блок 7. Майбутнє мови

1. Якою мовою Ви б хотіли розмовляти в майбутньому?
2. Як має розвиватись мовна ситуація в Україні:
  - українська мова має бути основною в усіх сферах спілкування
  - Україна має бути двомовною країною
  - Російська мова має бути основною в усіх сферах спілкування
3. Якщо у Вас дітей немає, то якою мовою Ви б спілкувались з майбутніми дітьми?

Блок 8. Мова у повсякденному житті

1. Чи були у Вас випадки, коли Вас просили перейти на ту чи іншу мову?
2. Коли Ви починаєте розмову з незнайомою людиною, чи переходите Ви на іншу мову? Якщо так, на яку? І чому Ви це робите?

Додаток Б

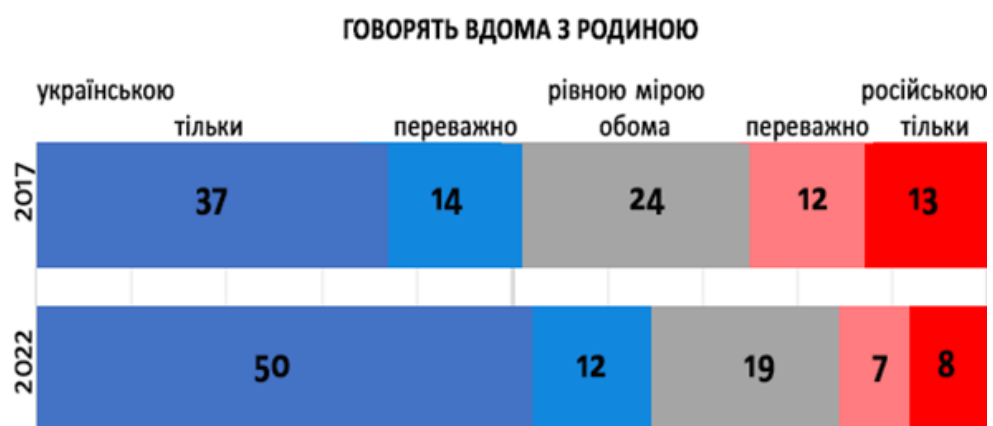
	A	B	C	D	E	F
1		1	2	3	4	5
2	Блок 0					
3	Якою мовою відповідали	Суржик	Укр	суржик	Суржик	укр
4	Вік	23	22	23	54	49
5	Стать	ч	ж	ж	ч	ж
6	Місце проживання	Київ	Київ	Без чіткого місця проживання	Київ	Київ
7	Звідки родом	Київ	Київ	Чернігів	Київ	Київ
8	Володіння російською	4	3	5	4	5
9	Володіння українською	5	5	5	4	4
10	Національність	Українець	Укр	Укр	укр	укр
11	Блок 1 Мова та сім'я					
12	Якою мовою Ви спілкуєтесь в сім'ї зараз?	Рос	Укр	Російськомовна родина, багато хто в Чернігові спілкувався так. Повністю укр. окрім наодинці з мамою	рос	змішаною
13	Якою мовою спілкуються Ваші батькі, родичі зараз?	Рос, намагаються перейти на укр	Укр	З рідки брат розмовляє укр, з ним укр. Намагаємось листуватись укр, але живи виходить рос іноді	рос та укр	діти - укр, родичі - змішаною, батьки - рос
14	Якою мовою Ви спілкувались до 24 лютого?	Рос	Рос	Рос	рос	рос
15	Якою мовою спілкувались Ваші батькі, родичі до 24 лютого?	Рос, бабусі укр	Рос	Рос	рос та укр	рос
16	Чому Ви, або Ваші батькі, або родичі перейшли на ту чи іншу мову після 24 лютого?	Неправильно спілкувались рос; не наша мова; мова загарбника	Це важливо для нашої держави, щоб громадянам спілкувались рідною мовою	Не хотілось асоціювати себе з Росією і хотілось більше уваги приділяти укр мові, словувати укр контент. Перестала читати рос, почала забувати	рашисти-терористи	тому що рашка - країна агресор і терорист, тому що напала на Україну
17	Блок 2 Мова та освіта					
18	Якою мовою Ви навчались в школі?	Укр	Укр	Укр, але деякі викладали рос і вважали це нормальним	рос	рос
19	Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми одногрупниками, викладачами зараз?		Укр	Укр		рос. В технікумі рос
20	Якою мовою Ви спілкувались зі своїми одногрупниками, викладачами до 24 лютого?	З вчителами - укр; в коледжі деякі вчителі - рос	Рос або укр	Рос		
21	Якою мовою спілкувались ваші викладачі з Вами до 24 лютого і після 24 лютого?		Рос або укр	Укр	Рос	
22	На Вашу думку, чому Ви, або ваші одногрупники, або Ваші викладачі перейшли на ту чи іншу мову після 24 лютого?		Тому що маємо здобувати знання на державній мові	Не хочемо продовжувати нести російсьтво в наші ряди. Коли була літ перекладена на рос, викладачі раніше спокійно поширювали, а зараз вибігаються і намагаються знайти альтернативу		
23	Коли ви зустрічаєте нових людей, які спілкуються укр. Чому ви переходите тек на укр?					
24	Блок 3 Мова та робоче середовище					
25	Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми колегами та директором на роботі зараз?	Рос, з клієнтами переходимо на укр	Укр	Англ	Рос	укр
26	Якою мовою Ви спілкувались зі своїми колегами	Рос	Укр або рос	Англ	Рос	рос

Додаток В

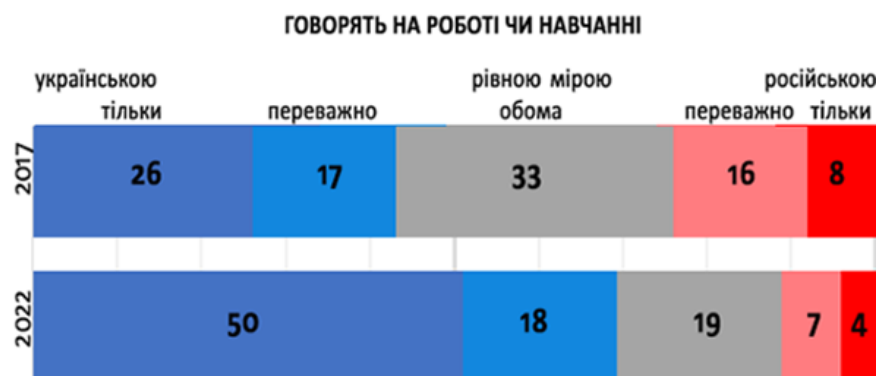

Додаток Г

Додаток Д

Додаток Г

